

ESKİ DOĞU BLOKU ÜLKELERİNDE İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMELERİNE TARAF OLMA VE UYGUNLUK

Araş. Gör. OLGUN AKBULUT*

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ortaya çıkan yeni Sovyet Ülkeleri ve Sovyetlerin güdümündeki ülkeler, hızlı bir ekonomik ve siyasal değişim içine girdiler. Bu değişimi elbette hukuk alanındaki değişim izledi. Bir çok ülke de bu bağlamda yeni anayasalar yaptılar, uluslararası sözleşmelere taraf oldular. Bu hukuki değişimin ortak bir noktası vardı: avrupa tipi demokrasi. Bu nedenle de taraf olunan anlaşmalar, ağırlıklı olarak Avrupa'nın insan hakları ve demokrasi gibi yerleşik hukuk değerlerinin çerçevesini çizen ve oluşturdukları kurumlar rejimiyle de sürekli gelişen yapılara sahipti. İnsan haklarına dayalı demokratik hukuk devleti kendini bir de anayasalarda buldu. Anılan ülkeler demokrasiye geçiş sürecinde kopuş anayasaları olarak nitelendirilebilecek anayasalarını yaptılar. Artık sosyalist değerleri korumanın yerini bireyin hukuk yoluyla korunması almıştı.

İşte bu çalışmada ilkin insan haklarına uygunluğun izleri yeni anayasaların temel hak ve özgürlükleri düzenleyen bölümlerinde aranacak, daha sonra ikinci bölümde Uluslararası Af Örgütü'nün 1997, 1998 ve 1999 tarihli raporlarından insan haklarının uygulamadaki durumu tespit edilmeye çalışılacaktır. Üçüncü bölümde de, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) önünde görülen davalar değerlendirilecektir. Ele alınan ülkeler Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'nin yanında, BM İşkence'nin Önlenmesi Sözleşmesi ve Av-

* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı.

rupa İşkence'nin Önlenmesi Sözleşmesi'ne de taraftırlar. Son iki sözleşmenin oluşturduğu koruma sistemi ikinci bölümdeki Uluslararası Af Örgütü raporları içinde ele alınmış, üçüncü bölüm yargısal koruma sistemine sahip AİHS sistemine – AİHM kararlarına – ayrılmıştır.

Her bölümün sonunda o bölümü, sonuç bölümünde de çalışmanın tümünü kapsayıcı değerlendirmelere yer verilmiştir. Çalışmaya tüm ülkeler örnek alınarak başlanmış olmasına karşın, çalışmanın boyutları dikkate alınarak beş ana ülke üzerinde (Rusya Federasyonu, Slovakya, Polonya, Hırvatistan ve Bosna Hersek Federasyonu) yoğunlaşmıştır. Yine bu ülkelerden Polonya henüz Uluslararası Af Örgütü raporlarına konu olmamıştır. Ancak Polonya, ele aldığımız ülkelerden, AİHM önünde en çok yargılanan ülkedir. AİHM önünde yargılanmış ve yargılanmakta olan bir diğer ülke de Slovakya'dır. Diğer ülkelere karşı AİHM önünde henüz bir dava (15 Mayıs 2000 itibarıyla) görülmüş değildir.

I. Anayasalarda Temel Hak ve Özgürlüklerin Düzenlenişi

Bir devlet ne kadar uluslararası sözleşmelere taraf olursa olsun, ulusal makamlarının hukuk kaynağı olarak kullandıkları birinci derece kaynak ulusal mevzuat olmaktadır. Anayasalar da bu mevzuatın çatısını oluşturur. Anayasa yargısının da kurumsallaştırıldığı bir ülkede artık anayasaya bakılarak ülkenin temel hak ve özgürlükler rejimi hakkında bir fikir edinmek mümkündür. İnsan hakları sözleşmelerine uygunluğun ilk saptaması için anılan ülkelerin anayasalarına baktığımızda karşımıza çıkan "hak"lar ve "özgürlük"ler şunlardır:

A. Rusya¹

Uluslararası hukukun genel kabul görmüş ilke ve kuralları, Rusya Federasyonu'nda bu anayasa çerçevesinde tanınır ve garanti edilir

¹ 12/12/1993 tarihli Rus Anayasası. Bu çalışmadaki anayasa metinlerinin tümü International Constitutional Law (ICL) adlı web sitesinden alınmıştır; adres: (<http://www.uni-wuerzburg.de/law>).

(m. 17). İnsanın temel hak ve özgürlükleri dokunulmazdır ve herke-
se doğuşundan beri aittir (m. 17/1). Bu hakların ve özgürlüklerin
kullanımı başkalarının hak ve özgürlüklerinin kullanımını engelle-
yemez (m. 17/3). Yasa önünde eşitlik (m. 19/1). Ayrımcılık yasağı
(m. 19/2). Kadın erkek eşitliği (m.19/3). Yaşam hakkı (m. 20). Vü-
cut bütünlüğünün korunması ve işkence yasağı (m. 21). Kişi özgür-
lüğü ve dokunulmazlığı (m. 22). Özel yaşamın gizliliğine hak (m.
23/1). Posta, kablolu yayın, ve diğer iletişim araçlarının [internet da-
hil] gizliliğinin korunması. Özel yaşama ait bilgilerin gizliliği ve bil-
gi edinme hakkı (m. 24/2 ve 29/4). Konut dokunulmazlığı (m. 25).
Ulusal kimliklerin tanınması hakkı (m. 26/1). Anadili serbestçe kul-
lanma ve iletişimde, eğitim-öğretimde kullanılacak dili serbestçe
seçme hakkı (m. 26/2). Seyahat ve yerleşim özgürlüğü (m. 27). Din
ve vicdan özgürlüğü (m. 28). Düşünce ve ifade özgürlüğü (m. 29/1).
Sosyal, ırksal, ulusal veya dini nefret ve kini teşvik eden propagan-
da veya kampanyaya izin verilmez. Sosyal, ırksal, ulusal, dini veya
dilsel üstünlük propagandası da yasaktır (m. 29/2). Sendika kurma
hakkı dahil örgütlenme özgürlüğü (m. 30). Barışçı toplantı, gösteri,
yürüyüş, miting ve grev yapma hakkı (m. 31). Vatandaşların temsil-
cileri aracılığıyla yönetime katılma hakkı (m. 32/1). Seçme ve seçil-
me hakkı (m. 32/2). Kamu hizmetlerine girmede eşitlik (m. 32/4).
İdari yargılamaya katılma hakkı (m. 32/5). Toplu veya bireysel di-
lekçe hakkı (m. 33). Özel mülkiyet hakkı (m. 35/1,2,3). Miras hakkı
(m. 35/4). Çalışma özgürlüğü (m. 37/1). Zorla çalıştırma yasağı (m.
37/2). Güvenli ve hijyenik ortamlarda, ayrımcılığa tabi olmaksızın
çalışma, eşit ücret ve işsizliğe karşı güvenlik hakkı (m. 37/3). Birey-
sel ve grevli toplu sözleşme hakkı (m. 37/4). Dinlenme hakkı (m.
37/5). Sosyal güvenlik hakkı, analık ve çocukluğun devletin koru-
ması altında olması (m. 39 ve 38). Konut hakkı (m. 40). Sağlık hak-
kı (m. 41). Çevre hakkı: ekolojik ihlallerden dolayı sağlığına veya
mülkiyetine zarar verilen herkesin tazminat alma hakkı (m. 42 ve
58). Eğitim hakkı (m. 43). Tarihi, kültürel, fikri, edebi, artistik, bi-
limsel türdeki değer ve eserlere ulaşma hakkı ve bunların korunma-
sı (m. 44). Hakların ve özgürlüklerin hukuken öngörülmüş her yol-
dan korunması hakkı (m. 45). Mahkemeye başvurma hakkı (m. 46,
47). Yasal danışmandan, avukattan, faydalanma hakkı (m. 48). Ma-
sumiyet karinesi (m. 49/1,2). Şüpheden sanık yararlanır ilkesi (m.

49/3). *Non bis in idem* kuralı (m. 50/1). Hakkında ceza hükmü kurulan herkesin bir üst mahkemeye başvurma hakkı (m. 50/3). Kendisi, çocukları, yakınları aleyhine delil sunmaya zorlanamama (m. 51). Suçtan ve yetkinin kötüye kullanılmasından zarar görenin tazminat hakkı (m. 52). Devletin yasadışı işlemlerinden doğan tazminat hakkı (m. 53). Aleyhe yürüme yasağı; işlendiği anda suç sayılmayan eylemlerden sorumlu olmama, lehe yürüme imkanı (m. 54). İnsan hakları ve özgürlükleri aleyhine yorum yasağı ve genel sınırlama sebepleri: anayasal sistemin temellerini, genel ahlak, genel sağlık, başkalarının haklarını ve hukuki çıkarlarını korumak, ülkenin korunması, devletin güvenliği sebepleriyle ve federal yasa ile (m. 55). Vatandaşın güvenliğini ve anayasal sistemi korumak amacıyla ilan edilen olağanüstü hallerde hak ve özgürlüklere sınırlama getirilebilir. Yaşam hakkı, kişi bütünlüğü, özel yaşama saygı, din ve vicdan özgürlüğü, mülkiyetin serbestçe kullanımı, konut hakkı, mahkemeye başvuru hakkı ve ceza hukuku ilkelerine hiçbir şekilde sınırlama getirilememesi (m. 56). Vatandaşın yükümlülükleri: vatanını savunmak ve askerlik hizmeti (m. 59). Hak ve özgürlüklerin kullanılma yaşı 18 (m. 60). Vatandaş sınırdışı etme yasağı (m. 61). Çifte vatandaşlık hakkı (m. 62). Uluslararası hukukun genel kabul görmüş kurallarına göre yabancı vatandaşlara ve devletsizlere siyasi sığınma hakkı (m. 63). Kişisel hakları düzenleyen anayasa hükümlerinin ancak anayasada öngörülen usullerle değiştirilebilmesi (m. 64).

B. Slovakya²

Temel Hak ve Özgürlükler başlıklı bölümde: Slovak Cumhuriyeti'nin onayladığı insan hakları ve temel özgürlüklere dair uluslararası anlaşmalar yasaların üzerindedir ve anayasal hak ve özgürlüklerin temelini oluşturur (m. 11). Temel hak ve özgürlüklerin dokunulmazlığı, vazgeçilmezliği ve ayrımcılık yasağı (m. 12). Yükümlülüklerin yasayla temel hak ve özgürlüklerle uyumlu olarak konulması (m. 13/1). Anayasal hak ve özgürlüklere konulan yasal sınırlamaların aynı şartlara haiz tüm olaylarda eşit uygulanması ilkesi (m. 13/3). Ana-

² 1/09/1992 tarihli Slovakya Anayasası.

yasal hak ve özgürlüklerin sınırlanmasında özlere ve anlamlarına önem verilmesi gereği; sınırlamalar öngöröldükleri amaç dışında kullanılamaz (m. 13/4). Yaşam hakkı ve istisnası ve insan yaşamının doğumdan önce de korunmaya değer olduğu vurgusu (m. 15). Kişi dokunulmazlığı, işkence ve insanlıkdışı muamele ve ceza yasağı (m. 16). Kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı (m. 17). Tutukluluğu hakkında bilgi edinme hakkı; gözaltı süresi en fazla 24 saat (m. 17/3). Zorla hizmet gördürme ve çalıştırma yasağı (m. 18). Kişisel verilerin korunmasını da içeren özel yaşamın saygı görmesi hakkı (m. 19). Mülkiyet hakkı, mülkiyetin kötüye kullanılması yasağı ve kamulaştırma (m. 20). Konut dokunulmazlığı ve istisnaları: demokratik bir toplumda halkın yaşamı, sağlığı veya mülkiyetini, başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak ve kamu düzeninin ciddi tehdit edilmesini önlemek için konut dokunulmazlığının ihlaline yasayla izin verilebilir (m. 21). [Elektronik] posta mesajları ve kişisel veriler dahil iletişimin gizliliği (m. 22). Seyahat ve yerleşim özgürlüğü ve sınırlama ölçütleri (m. 23). Düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüğü ve istisnaları (m. 24). Kiliselerin devletten bağımsızlığı (m. 24/3).

“Siyasi Haklar” bölümünde yer alan haklar: ifade özgürlüğü ve bilgi edinme hakkı (m. 26/1,2). Sansür yasağı (m. 26/3). Dilekçe hakkı (m. 27). Temel hak ve özgürlüklerin ihlaline yönelik dilekçe verilememesi (m. 27/2). Barışçıl toplantı özgürlüğü (m. 28). Örgütlenme özgürlüğü (m. 29). Vatandaşların siyasi hareketlere katılma, siyasi partiler kurma ve parti faaliyetlerinde yer alma hakkı (m. 29/2). Vatandaşların doğrudan ya da temsilcileri aracılığıyla yönetime katılma hakkı (m. 30). Vatandaşların anayasadaki insan hakları ve temel özgürlükleri koruma görevi (m. 32).

33 ve 34. maddelerle ayrı bir bölüm olarak ulusal azınlıklar ve etnik grupların hakları düzenlenmiştir.

“Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar” bölümü: Çalışma hakkı (m. 35/3). Eşit ve yeterli çalışma koşullarının sağlanması (m. 36). Toplu pazarlık hakkı (m. 36/9). Sendika kurma ve sendikalara üye olma hakkı (m. 37/1,2,3). Yargıçlar, savcılar, silahlı kuvvetler mensupları, itfaiye ekiplerinde çalışanlar hariç grev hakkı (m. 37/4). Sağlık hakkı (m. 38). Evliliğin, ebeveynlerin, ailenin, çocukların korunması

(m. 41). Eğitim hakkı (m. 42). Bilimsel ve sanatsal araştırma ve çalışma hakkı (m. 43).

43 ve 45. maddeler arasında ayrı bir bölümde çevreyi ve kültürel mirası koruma hakkı düzenlenmiştir.

“Mahkeme veya Diğer Yargısal Yollarla Korunma Hakkı” başlıklı bölüm: Bağımsız ve tarafsız bir mahkemeye başvuru hakkı (m. 46/1,2). Devlet organlarının işlem ve eylemlerinden veya hukuka aykırı mahkeme kararlarından zarar görenlerin tazminat hakkı (m. 46/3). Kendisi veya yakınları ile ilgili olaylarda tanıklıktan kaçınma hakkı (m. 47/1). Ceza yargılamasının tüm aşamalarında yasal yardım hakkı (m. 47/2,3). Tercüman hakkı (m. 47/4). Masumiyet karinesi (m. 50/2). Kendini bizatihi veya avukat aracılığıyla savunma hakkı (m. 50/3). *Non bis in idem* kuralı (m. 50/5). Suçun işlendiği andaki yasalara göre sorumlu olma ve fakat lehe ise yeni yasanın uygulanması kuralı (m. 50/6).

“Ortak Hükümler” başlıklı bölümde: Yabancı ülke vatandaşlarına siyasi hak ve özgürlükleri nedeniyle sığınma hakkı (m. 53). Yargıçların siyasi faaliyette bulunma hakkının yasayla sınırlanabilmesi ve yaşamı ve sağlığı korumada hayati önemdeki meslekler için grev yasasının yasayla getirilebilmesi (m. 54).

C. Polonya³

“Kişilerin ve Vatandaşların Hakları, Özgürlükleri ve Yükümlülükleri” başlıklı kısmın birinci bölümünde düzenlenen hak ve özgürlükler: 31. maddenin birinci fıkrasına göre Anayasal hakların ve özgürlüklerin kullanılmasına sınırlar ancak kanunla ve demokratik bir toplumda gerekli olduğunda kamu düzeninin, kamu güvenliğinin, doğal çevrenin, genel ahlakın, sağlığın, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla konulabilir. Sınırlamalar hak ve özgürlüklerin özünü ihlal edemez. Bölümün diğer maddeleri; yasa önünde eşitlik (m. 62/1); ayrımcılık yasağı (m. 32/2), kadın erkek eşitliği (m. 33), azınlık hakları (m. 35).

³ 2/04/1997 tarihli Polonya Anayasası.

“Kişisel Haklar ve Özgürlükler” başlıklı bölüm: Yaşam hakkı (m. 38). Hiç kimsenin bilimsel deneylere, tıbbi deneyler dahil, rızası olmadan tabi tutulamaması (m. 39). Hiç kimse işkenceye veya zalimane, insanlıkdışı, alçaltıcı muameleye ve cezaya tabi tutulamaz, bedeni ceza uygulaması yasaklanmıştır (m. 40). Kişi dokunulmazlığı ve güvenliği (m. 41/1). Mahkeme kararı olmadan özgürlüğünden yoksun bırakılan kişinin dava hakkı (m. 41/2). Gözaltına alınan kişinin bu önlemin gerekleri hakkında bilgilenme hakkı, 48 saat içinde yargıç karşısına çıkma zorunluluğu (41/3). Özgürlüğünden hukukdışı yoksun bırakılanların tazminat hakkı (m. 41/5). Ceza yargılamasının her aşamasında kendini bizatihi veya kendi seçeceği veya mahkemenin tayin edeceği avukat aracılığıyla savunma hakkı (m. 42/2). Masumiyet karinesi (m. 42/3). Savaş suçlarına ve insanlığa karşı suçlara yasayla sınırlama getirilememesi (m. 43). Herkesin yetkili, bağımsız, tarafsız bir mahkeme önünde yargılanma hakkı (m. 44/1). Genel ahlak, devletin güvenliği, kamu düzeni, tarafların özel yaşamının korunması veya başkalarının önemli özel çıkarlarının korunması amacıyla aleniyete istisna getirilebilir, karar herhalükarda kamuya açıklanır (m. 44/2). Mülkiyet hakkı (m. 46). Özel yaşamın, aile yaşamının, onurun, şöhretin korunmasına hak (m. 47). Ebeveynlerin çocuklarını kendi düşüncelerine göre yetiştirme hakkı. İstisnası, yasayla düzenlenmiş olma ve mahkeme kararı (m. 48). İletişim özgürlüğü ve bunun gizliliği (m. 49). Mülkiyetin dokunulmazlığı ve mülkiyette yasal arama yapılması (m. 50). Yasal istisna dışında kimsenin kendisi ile ilgili bilgi vermeye zorlanamaması (m. 51/1). Kamu makamlarının demokratik hukuk devletinde gerekli olmadıkça vatandaş hakkında bilgi toplayamaması (m. 51/2). Bilgi edinme hakkı (m. 51/3,435 ve m. 61). Seyahat özgürlüğü (m. 52). Din ve inanç özgürlüğü (m. 53). Düşünce ve ifade özgürlüğü (54/1). Önleyici sansür yasağı (m. 54/2). Vatandaşın sınırdışı edilmesi yasağı (m. 55). Yabancıların, yasayla belirlenecek, sığınma hakkı (m. 56/1). Yabancıların Polonya'nın taraf olduğu uluslararası anlaşmalara göre mülteci statüsüne kabulü (m. 56/2).

“Siyasi Haklar ve Özgürlükler” başlıklı bölümde: Barışçı toplantı özgürlüğü (m. 57). Örgütlenme özgürlüğü. İstisnası: Anayasaya aykırı araç ve eylemleri olan örgütlerin yasaklanması (m. 58). Sendika

ve işçi-çiftçi örgütlerinin örgütlenme özgürlüğü (m. 59/1). Toplu pazarlık ve sözleşme hakkı (m. 59/2). Grev hakkı (m. 59/3). Sendikaların ve işçi birliklerinin örgütlenme özgürlüğüne yasal sınırlamalar, Polonya'nın taraf olduğu uluslararası anlaşmalara uygun olarak konulabilir (m. 59/4). Polonya vatandaşlarının kamu hizmetine girme hakkı (m. 60). Polonya vatandaşlarının seçme ve seçilme hakkı (m. 62/1). Seçme ve seçilme hakkından mahkemece mahrum edilenlerin referanduma katılma veya oy verme hakkının olmaması (m. 62/2). Dilekçe hakkı (m. 63).

“Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar ve Özgürlükler” başlıklı bölüm: Fikri haklar (m. 64). Çalışma hakkı, yasayla çalışma ödevi getirilebiliyor (m. 65). Hijyenik ve güvenli şartlarda çalışma hakkı (m. 66/1). Sosyal güvenlik hakkı (m. 67). Sağlık hakkı (m. 68). Eğitim hakkı (m. 70). Çocukların korunması (m. 71). Çevre hakkı (m. 74). Konut hakkı (m. 75). Tüketicinin korunması (m. 76).

“Hak ve Özgürlüklerin Korunması Yolları” başlıklı bölüm: İlk derece mahkemesinin kararlarına karşı temyiz yoluna başvurulmasının yasayla sınırlanabilmesi (m. 78).

Polonya vatandaşlarının yükümlülükleri: vergi, askerlik ve Polonya yasalarını gözetme (m. 83). Düzenlemeye göre dini inanç veya ahlaki ilkeler askerliğe izin vermiyorsa yerine yasayla belirlenen başka bir görevde bulunabilme hakkı da vardır.

D. Hırvatistan⁴

“Temel Haklar ve Özgürlükler” başlıklı bölümün genel hükümleri: Ayrımcılık yasağı ve yasa önünde eşitlik (m. 14). Farklı grupların ve azınlıkların kendi ulusal kimliklerinin, dillerinin ve kültürel özerkliklerinin korunması (m. 15). Hak ve özgürlükler, başkalarının hak ve özgürlüklerinin, kamu yararının, genel ahlakın ve sağlığın korunması amacıyla yasayla sınırlanabilir (m. 16). Olağanüstü hal düzenlemesi (m. 17). Mahkemeye başvuru hakkı (m. 18).

⁴

Aralık 1990'da yürürlüğe giren Hırvatistan Anayasası.

Kişisel ve siyasal haklar ve özgürlükler: Yaşam hakkı (m. 21). Kişi özgürlüğü ve dokunulmazlığı (m. 22). Rızası olmadan tıbbi deneylere tabi tutulamama ve zorla çalıştırma yasağı (m. 23). Mahkeme kararı olmadan yakalanamama ve tutuklanamama (m. 24/1). Mahkeme kararı olmadan yakalanan şüphelinin derhal yargıç karşısına çıkarılması (m. 24/2). Tutukluluğu hakkında anladığı şekilde bilgi edinme hakkı (m. 24/3). Yakalanan ya da tutuklanan kişinin bulunduğu durumun hukuki denetimi için mahkemeye/temyize başvuru hakkı (m. 24/4). Tutuklu kişinin yasal yardım hakkı (m. 25/3). Yasadışı özgürlüğünden mahrum bırakılanların tazminat ve kamusal özür hakkı (m. 25/4). Yasa önünde eşitlik (m. 26). Baroların bağımsız ve özerk birer kurum olarak vatandaşlara hukuka uygun yasal yardım sağlama-sı (m. 27). Masumiyet karinesi (m. 28). Adil yargılanma hakkı (m. 29). *Non bis in idem* kuralı (m. 31/3). Seyahat ve yerleşim özgürlüğü (m. 32). Yabancıların ve devletsizlerin uluslararası hukuka göre Hırvatistan'da sığınma hakkı (m. 33). Konut dokunulmazlığı (m. 34). Kişisel ve ailevi yaşamın, şöhret, vakar ve onurun korunması hakkı (m. 35). İletişim hakkı (m. 36). Kişisel verilerin korunması (m. 37). Düşünce ve basın, diğer medya, kamuya duyuru ve konuşma ve kamu iletişimine dair her türlü kurumu kurma özgürlükleri dahil düşünceyi ifade özgürlüğü (m. 38/1,2). Sansür yasağı (m. 38/3). Anayasal hakları kamusal iletişim yoluyla ihlal edilenlerin düzeltme hakkı (m. 38/4). Savaşa, şiddete, ulusal, ırksal, dini nefrete ve her türlü hoşgörüsüzlüğe teşvik içeren çağrılarının yasak ve cezalandırılabilir olması (m. 39). Din ve vicdan özgürlüğü (m. 40). Dini toplulukların devletten bağımsızlığı (m. 41). Vatandaşların barışçıl toplantı ve protesto hakkı (m. 42). Vatandaşların örgütlenme özgürlüğü (m. 43). Vatandaşların kamu görevine girmede ve çalışmada eşit olması (m. 44). Dilekçe hakkı (m. 46). Askerlik yükümlülüğü ve inançları nedeniyle askerlik yapamayacakların başkaca hizmetlerde bulunabilmesi (m. 47).

Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar: Mülkiyet hakkı ve getirdiği yükümlülükler (m. 48). Devletin girişim özgürlüğünü, serbest piyasa özgürlüğünü, ekonomik gelişmeyi, sosyal refahı, yatırımları teşvik etmesi ve desteklemesi (m. 49). Vergi yükümlülüğü (m. 51). Çalışma özgürlüğü ve hakkı (m. 54). Çalışan herkesin kendisine ve aile-

sine asgari yaşama koşulları sağlayabilmesi, tatil ve dinlenme hakkı, işyerinde karar alım sürecine katılma hakkı (m.55). Çalışan kişilerin ve ailelerinin sosyal güvenlik ve sosyal sigorta hakları (m. 56). Devletin yardıma muhtaçlara ve çalışamayanlara yardım etmesi (m. 57). Sağlık hakkı (m. 58). Sendika kurma hakkı (m. 59). Grev hakkı (m. 60). Ailenin korunması (m. 61/1). Ailelerin çocuklarını yetiştirme hakkı (m. 63). Herkesin, yardıma muhtaçları ve çocukları koruma yükümlülüğü (m. 64). Eğitim hakkı (m. 65,66,67). Devletin bilimsel, artistik ve kültürler çalışmaları desteklemesi ve eserleri koruması (m. 68). Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı (m. 69).

E. Bosna-Hersek⁵

“İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler” başlıklı ikinci maddede düzenlenen hak ve özgürlükler: yaşam hakkı, işkence ve insanlıkdışı, alçaltıcı muamele ve ceza yasağı, kölelik, kulluk ve zorla çalıştırma yasağı, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, medeni ve cezai yargılama hukuklarında adil yargılanma ve diğer usule ilişkin haklar, özel yaşam, aile yaşamı, konut ve iletişim hakları, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, barışçıl toplantı özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, evlenme ve aile kurma hakkı, mülkiyet hakkı, eğitim hakkı, seyahat ve yerleşim özgürlüğü, ayrımcılık yasağı.

ANAYASALARDAKİ DÜZENLEMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Eskiyle bağların koparıldığı ve yeni bir başlangıca gereksinim duyulduğu koşullar ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, çoğu ülkenin bir anayasaya sahip olmasının temelinde, halkın hükümet sistemiyle ilgili yeni bir başlangıç yapmak istemesi göze çarpar⁶. Anayasaların benimsenmesinde de bu istem etkili olmuştur.

⁵ 21 Kasım 1995 tarihli Dayton Andlaşması'nın dördüncü eki. Anayasanın kurumlar rejimi ve öngördüğü demokrasi modeli için bkz. UYGUN, O; “Bosna-Hersek: İç Savaştan Konsensüs Demokrasisine”, *İÜHFİM*, C. LVI, S. 1-4, 1998, s. 141-184.

⁶ WHEARE, K.C; *Modern Anayasalar*, (çev. Mehmet Turhan), Değişim yay., Ankara 1985, s. 7.

Anayasalarda karşımıza çıkan kişinin işlendiği zaman yürürlükte olan yasanın suç saymadığı fiilden dolayı cezalandırılmaması kuralı da Amerikan anayasasındaki *ex post facto* yasa yapma yasağının ta kendisidir.

Klasik anayasa yapımındaki hedefle uygun biçimde, ele aldığımız anayasalarda da sınırlamaların hedefi, yönetim karşısında yazılı belge olarak karşı ağırlık olma misyonudur.

Bilindiği gibi hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında iki formül vardır. Bunlardan birincisi, sınırlama nedenlerinin hak ya da özgürlüğü düzenleyen maddenin ikinci fıkrası olması, ikincisi de hak ve özgürlükler ile ilgili o belgede genel bir sınırlama maddesinin bulunmasıdır. Ele aldığımız anayasalarda bu formüllerin ikisi de kullanılmıştır. Oysa AİHS’de benimsenen sadece birincisidir. Ancak bu, sadece şekli bir farklılıktır. Sonuçta sınırlama ulusal yargının denetimine tabi olduğundan sınırı demokratik seviyede tutacak olan uygulamadır. AİHS koruma sistemi de ulusal hukukun tüketilmesinden sonra devreye girerek sınırlamayı denetleyecektir.

Sınırlandırma formüllerinin yanında göze çarpan bir nokta da sınırlamanın sınırı ölçütleridir. AİHS’de sınırlamanın sınırı olarak “demokratik toplum düzeninin gerekleri” düzenlenmişken, ele aldığımız anayasalarda bu ölçütün yanısıra “öze dokunmama” ölçütüne de rastlamaktayız. Öze dokunmama, hak veya özgürlüğün kullanılmasını son derece zorlaştırmama ya da kullanılamaz hale getirmeme demektir. Bu nedenle de her hak ve özgürlüğün kendine özgü özelliklerine göre belirlenmesi gerekir. AİHM ise kararlarında, AİHS’deki demokratik toplum düzeninin unsurlarını belirlemiş olduğundan anayasalarda da bu ölçütün benimsenmesi pratik yarar sağlayabilir. Ancak her iki kavram da ulusal yargı yerlerince AİHM kararlarıyla uyumlu yorumlandıkça elbette sorun çıkmayacaktır.

Yine anayasa metinlerinde, maddi anayasa hukukunun konusuna girmeyen hukuk dışı kavram ve istemlerle anayasaların doldurulmadığı görülmektedir. Bu, anayasalara yüklenen misyonun yerine getirilmesini kolaylaştırıcı olup anayasa mühendisliği açısından da yerinde bir yaklaşımdır.

Yasa önünde eşitlik ve ayrımcılık yasağı düzenlenmişken, ayrıca kadın-erkek eşitliğine ilişkin düzenlemeler dünya çapındaki kadın hareketlerinin kazanımlarının anayasalara yansımaları olarak yorumlanabilir.

Anayasalarda yer alan olağanüstü hale ilişkin düzenlemeler de, AİHS'nin 15. maddesine uygunluk göstermektedir.

Hızla gelişen bilgisayar ve internet teknolojisi de anayasalardaki özel yaşam, kişisel verilerin korunması gibi hükümlerde yerini almıştır. Oysa yerleşik batı demokrasilerinde bu tür yeni "siber" sorunlar, kanunlar ya da içtihadi hukuk yoluyla çözülmeye çalışılmaktadır.

AİHS'nin ana metninde yer alan hak ve özgürlüklerin yanında ek protokollerde yer alan hak ve özgürlüklerin hemen hemen tümü ele alınan anayasalarda da düzenlenmiştir. Ancak anayasalar bunun ötesinde birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar olarak sınıflandırılan hakların hemen hemen tümünü de düzenleme yoluna gitmişlerdir. Fakat önemli olan hakların ve özgürlüklerin korunması olduğundan AİHS sistemi ile şöyle bir farklılık karşımıza çıkmaktadır: AİHS'de üçüncü kuşak haklar düzenlenmemiştir ama Strasbourg yargı organlarının, boşlukları içtihadi yoldan doldurduğu bilinmektedir. Örneğin, çevre hakkı AİHS'de düzenlenmemiştir ama AİHM, çevre kirlenmesini "özel yaşama saygı" (AİHS m. 8) kapsamında değerlendirmiştir⁷.

Anayasalarda AİHS'ne aykırılık yaratabilecek bir düzenleme de yabancılara siyasi faaliyetlerde, toplantı ve protestoda bulunma yasağı getiren hükümlerdir (Slovakya Anayasası m. 29/2, Hırvatistan Anayasası m. 42). AİHM, Fransa'ya karşı Piermont kararında⁸, Fransız Polenezya'sında seçim kampanyasına katılarak nükleer karşıtı bir konuşma yapan Alman uyruklu, Avrupa Parlamentosu üyesi Dorothee Piermont'un sınırdışı edilmesini ifade özgürlüğünün ihlali ola-

⁷ Bkz. Case of Lopez Ostra v. Spain, 9/12/1994, (41/1993/436/515).

Case of Guerra and Others v. Italy, 19/02/1998, (116/1996/735/932).

Bu çalışmada geçen AİHM kararlarının tümü Mahkemenin web sitesinden alınmıştır; adres: (www.echr.coe.int).

⁸ Case of Piermont v. France, 27/04/1995, (5/1994/452/531-532).

arak değerlendirilmiş ve Fransa'yı mahkum etmiştir. Bu karardan anlaşıldığı üzere, yabancıların, oy kullanamamalarına karşın, siyasi hareketlere katılma hakkı vardır. Eğer anayasaların düzenlemelerine dayanılarak ilgili ülkelerde yabancıların siyasi faaliyetlere katılma, toplantı ve protestoda bulunma hakları engellenirse bu, AİHS'ne aykırı olacaktır.

Rus Anayasası'nın 45. maddesine göre hak ve özgürlükler hukuken öngörülmüş her yoldan korunacaktır. Rusya AİHS'ne taraf olduğuna göre, AİHS koruma mekanizması da hukuken öngörülmüş mekanizma olmaktadır.

Slovakya Anayasası'nın 24. maddesinde gözaltı süresi en fazla 24 saat, Polonya Anayasası'nın 41. maddesinin üçüncü fıkrasında 48 saat olarak düzenlenmiştir. Hırvatistan Anayasası'nın 24. maddesinin ikinci fıkrasına göre ise gözaltına alınan kişi derhal yargıç karşısına çıkarılır. Hırvatistan Anayasası'ndaki düzenleme AİHS'nin 5. maddesinin üçüncü fıkrası ile salt düzenleme olarak uyumludur. Ancak AİHM, bir çok kararında, istisnalar hariç, 4 gün 6 saati aşan gözaltı süresini Sözleşmeye aykırı bulmuştur. Slovakya ve Polonya için düzenlemelerdeki süreye uyulması haklılığı ispat edildikçe AİHS'ne aykırılık yaratmayacaksa da, Hırvatistan düzenlemesi AİHM içtihatlarını göz önüne alarak uygulanmak gerekir. Aksi halde AİHS'ne aykırı düşülmüş olunacaktır.

Polonya Anayasası'nın 78. maddesinde ilk derece mahkemelerinin kararlarına karşı temyiz yoluna başvurulabilmesinin yasayla sınırlanabilmesi düzenlemesi vardır. Bu hüküm üzerine yapılacak yasal sınırlama AİHS'ne ek 7 nolu protokolün ikinci maddesinin birinci fıkrasındaki "temyiz hakkı"ni ortadan kaldırmaması gerektiği gibi, maddenin ikinci fıkrasındaki istisnalarla da uyumlu olmalıdır. Konu- labilecek istisnalar şunlardır: kanunun öngördüğü hafif suçlar bakımından ya da ilgilinin ilk derecede en yüksek mahkeme tarafından yargılanmış olması halinde veya beraatini takip eden karara karşı bir kanun yoluna başvurulması üzerine sorumluluk veya mahkumiyet kararı verilmesi halleri.

Bosna Hersek Anayasası'nda, AİHS ve ek protokollerinde düzenlenen hak ve özgürlüklerin Bosna Hersek'te doğrudan uygulanacağı

ve Sözleşmenin diğer hukuk kurallarının üzerinde olduğu belirtildikten sonra takip eden maddelerde bu içselleştirmeye rağmen, Sözleşmede düzenlenen hak ve özgürlüklerden bazıları sayılmıştır (m. 2/3). Bu düzenleme tipine klasik anayasalarda rastlanmaz. Şöyle ki; klasik sistemde, genel olarak, anayasalarda temel hak ve özgürlükleri düzenleyen bir metin bulunmaktadır. Bunun dışında uluslararası hukuka açıklığı ifade eden hükümler bulunur. Bosna Hersek Anayasası dışında, ele aldığımız anayasalardaki düzenlemeler de bu şekildedir. Fransız Anayasası ise giriş bölümünde 1789 Bildirgesi'ne ve 1946 Anayasasının başlangıcındaki insan hakları ilkesine göndermede bulunmuştur. Ayrıca bir temel hak ve özgürlük bölümü anayasada yer almaz. Ancak Fransız formülünde, yapılan göndermede o ana kadarki gelişimi kucaklayan ve yeniden anmayı gerekli bulmayan "insan haklarının sürekliliği" anlayışı öne çıkmaktadır. Bosna Hersek Anayasası'ndaki düzenleme ise her açıdan farklıdır. Burada süreklilik söz konusu olamayacağından, uluslararası etki sonucu Sözleşmenin üstünlüğü ile anayasaların misyonu gereği olması gereken haklar listesinden de küçük bir demet bir arada bulunmaktadır.

Hırvatistan Anayasası'nın 27. maddesindeki baroların vatandaşlara yasal yardım sağlaması şeklindeki düzenleme AIHM içtihatlarına aykırıdır. AIHM, kararlarında, baro yardımını sadece vatandaşlara özgü değerlendirmemekte, hatta salt düzenlemenin varlığını yardımın sağlanması için yetersiz bulmaktadır⁹.

Son olarak eklemek gerek ki, yasama organları hukukun tek kaynağı değildirler. Ulusal düzeyde insan haklarının korunması, anayasal denetim yaparken içtihadi hukuku yaratan anayasa mahkemeleri ve yüksek yargı yerlerinin kararlarıyla mümkün olabilmektedir. Yine ulusal koruma mevzuatı, uygulamalar, örf ve adetler ve teamüller tarafından da şekillendirilebilmektedir. Birleşik krallık bunun belki en uç örneğidir. Birleşik krallıkta örneğin hükümet sistemi ne yazılı ne de yazılı olmayan kurallardan oluşmaktadır¹⁰. Bu yüzden boşluğu olmayan bütünsel koruma mekanizması belirtilen unsurlardan etkile-

⁹ Örnek kararlar: Case of Aerts v. Belgium, 30/07/1998, (61/1997/845/1051). Case of Twalib v. Greece, 9/06/1998, (42/1997/826/1032).

¹⁰ WHEARE, *Modern Anayasalar*, s. 20.

nebilir. Bu etkilenme de ele alınan ülkelerin Anayasa Mahkemelerinde görev yapan avrupalı anayasa yargıçlarının aşamayacağı bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

II. Uluslararası Af Örgütü Raporlarında İnsan Hakları Pratikleri

Bu bölümde, anayasalarında temel hak ve özgürlüklerin düzenlenişini incelediğimiz ülkelerin, Polonya hariç, uygulamada nasıl bir seyir izledikleri Uluslararası Af Örgütü'nün (bundan sonra kısaca "Af Örgütü" diye geçecektir). 1997, 1998 ve 1999 tarihli raporları incelenerek tespit edilmeye çalışılmıştır.

A. Rusya

Af Örgütü'nün 1997 tarihli, 1996 yılını anlatan, raporunda¹¹ ilk olarak karşımıza, Rus Anayasası'nın temel hak ve özgürlükleri düzenleme tarzına uygun olarak, Rusya'nın AIHS'ne taraf oluşu çıkmaktadır. Şubat 96'da Rusya'nın Avrupa Konseyi'ne kabul edilmesinden sonra Rusya, AIHS'ne taraf oluyor ve Mayıs 96'da da parlamento, Ocak 97'den itibaren yürürlükte olacak yeni bir ceza yasası yapıyor.

İnsan hakları savunucusu Yruy Shadrin, düşünce mahkumu oluyor. Karşılaştığı muameleden ötürü açlık grevine başlıyor, daha sonra salıveriliyor ancak bu sefer de şehir dışına çıkışı yasaklanıyor.

Kasım 96'da BM İşkencenin Önlenmesi Komitesi, Rusya'da yaygın ve sistematik işkence ve kötü muamelenin varlığını açıklıyor.

Çeçen Cumhuriyeti ile sürdürülen çatışmalar nedeniyle bir çok işkence ve kötü muamele iddiaları bildiriliyor. Özellikle etnik gruplar, ihlallere karşı daha korumasız durumda bulunuyor. Rakamlara göre 96 yılının ilk 9 ayında Moskova'daki tutukevinde 280 kişi yaşamını yitirmiş.

¹¹ Amnesty International Report 1997, *Amnesty International Publications*, London 1997, s. 268-270. Bundan sonra dipnot düşülmeyecek, "1997 tarihli rapor" diye anılacaktır.

96 Mart başında Rus silahlı güçleri, silahlı Çeçen birliklerinin kasabada yerleşmiş olduğunu belirterek, Sernovodsk kasabasını bombardımana tutuyorlar. Bu bombardımanda yüzlerce kişi ölüyor ve binlerce kişi de yerlerinden ediliyor. Uluslararası Kızıl Haç Örgütü, Rus saldırıları sırasında kasabaya girmeyi reddediyor. Kasabaya giren Rus silahlı güçlerinin bir çok yargısız infazda bulunduğu bildiriliyor. Bir görgü tanığına göre, genç bir kadın, bir kaç polis tarafından kasabadaki bir caddede yakalanıp yakındaki bir eve götürülüyor. Daha sonra orada kadının cesedi bulunuyor.

Yine Çeçen Cumhuriyeti ile sürdürülen savaşta oluşturulan tutukluluk kamplarında bir çok işkence ve kötü muamele iddiaları bildiriliyor ama bu iddiaların hiçbiri soruşturmaya alınmıyor.

Rusya, Avrupa Konseyi'ne kabulünden sonra infazların durdurulacağı ve üç yıl içinde ölüm cezasının kaldırılacağı sözünü veriyor. Bu vaadlere karşın infazlar durmuyor ve etkili olabilecek hiç bir adım da atılmıyor. 103'ü Rusya'nın Avrupa Konseyi'ne üyeliğinden sonra olmak üzere 140 infazın yapıldığı tespit ediliyor. Yine yaklaşık 500-600 kişi de ölüm bekleyişi olgusuyla yüzyüze bulunuyor.

Yine rapora göre mülteciler ve sığınmacılara ilişkin yasal düzenlemeler yetersiz durumda. Talepte bulunanlar gözaltına alınıp kötü muameleye tabi tutuluyor ve sınırdışı ediliyor.

1997 tarihli raporda vurgulanan bir diğer nokta askerlik yerine yapılacak hizmetlerin neler olduğu ve nasıl yapılacağına dair bir yasal düzenlemenin henüz bulunmayışıdır.

1998 tarihli rapora göre¹², ki 1997 yılı olaylarını anlatır, Nisan 97'de Rusya, ölüm cezasının kaldırılmasını düzenleyen AIHS'ne ek 6 no.lu protokolü imzalıyor.

İnsan Hakları için Uluslararası Topluluk üyesi Rafail Usmanov Nisan 97'de gözaltına alınıyor. Nisan sonunda herhangi bir suçlamada bulunulmaksızın salıveriliyor ama bu arada işkence gördüğü iddia-

¹² Amnesty International Report 1998, *Amnesty International Publications*, London 1998, s. 287-290. Bundan sonra dipnot düşülmeyecek, "1998 tarihli rapor" diye anılacaktır.

sında bulunuyor. Kısa bir süre sonra gözaltında bulunduğu yerdeki 6 memur, işkence yapmaktan tutuklanıyor.

İnsan hakları savunucusu Oleg Pazyura gözaltına alınıyor ve ailesi dört gün boyunca nerede olduğundan haberdar edilmiyor. Ayrıca ailesinin onu ziyaretine de izin verilmiyor. Avukatı da işkence görme korkusu nedeniyle onu temsil etmekten vazgeçiyor ve başka da bir savunmanı olmuyor. Pazyura'nın Mayıs ayında başlayan tutukluluğu yıl sonunda devam ediyordu. Pazyura daha sonra, Ocak 1999'da, mahkum ediliyor ve kısa bir süre sonra da af ile salıveriliyor.

Haziran 97'de Yeltsin, organize suçlarla mücadelede *incommunica-do* gözaltı süresini bir aya kadar çıkararak kararnameyi kaldırıyor. Bundan bir ay sonra da Anayasa Mahkemesi, Moldova Cumhuriyeti'ndeki benzer düzenlemenin vatandaşların anayasal haklarını ihlal ettiğine karar veriyor.

Haziran 97'de Nikolay Maschukhin, 96 Haziran ayında mahkemece alternatif hizmette bulunma hakkının onaylanmış olmasına rağmen, askere alınıyor. Eylül ayının ilk günlerinde de askerlik hizmetinden serbest bırakılıyor.

Temmuzda Moskova'nın güneydoğu bölgesinden bir grup silahlı polis tarafından eşcinsellerin müdavimi olduğu bir gece klübü basılıyor ve 40 kişiye kötü muamele yapılarak önceden hazırlanmış ve gerçeğe aykırı uyuşturucu testleri sonuçları imzalatılıyor.

97 Eylül ayında, Rusya'da 15 yıldır varlığını sürdüren ama resmi olmayan tüm dini grupları yasaklayan bir yasa kabul ediliyor. Yasal gerekleri yerine getirmeyen bu dini grupların okul açması, dini materyal dağıtımı, basılı eser veya medya yayınında bulunmaları engelleniyor.

Ekim 97'de Avrupa ve BM İşkencenin Önlenmesi Komitelerinin cezai sisteminin reformuna dair tavsiye kararları kararname olarak çıkarılıyor.

Aralık 97'de Yeltsin'in önerisiyle Duma, önce 445.000 tutuklu için af yasası çıkarıyor sonra da tutukevlerindeki ihlalleri denetleyecek özel bir komisyon oluşturuluyor.

Rusya'ya ilişkin 97 yılı boyunca ele geçen bir çok raporda cezaevi ve tutukevlerinde zalimane, insanlıkdışı ve alçaltıcı davranışların varlığı bildiriliyor. Resmi rakamlara göre ölüm cezasına çarptırılmış 846 mahkum bulunuyor. Yine resmi rakamlara göre 96 yılında 2000 kişi cezaevlerinde tüberkülozdan yaşamını kaybetmiştir.

1999 tarihli¹³, 97 ve 98 yıllarını da anan rapora göre; silahlı kuvvetler dahil olmak üzere işkence ve kötü muamele iddiaları ve cezaevleri ile tutukevlerinde zalimane, insanlıkdışı ve alçaltıcı davranış ve koşullar varlığını sürdürmekte. Kalabalıktan ötürü insanlar sıra ile, o da yataksız, uyuyacak yer bulabiliyorlar. Yiyecek ve tıbbi ihtiyaçlar ise oldukça yetersiz durumda.

Şubat ayında Mordovya Yüksek Mahkemesi yedi polisi şüphelilere işkence yapmaktan üç ile 9,5 yıl arasında değişen hapis cezalarına mahkum ediyor. Bunun dışında işkence ve kötü muamele iddialarına karşı pek soruşturma açılmıyor.

900 kadar mahkum ölüm cezası ile yüzyüze bulunmakta. Çeçen Cumhuriyeti'nde infaz edilenler olduğu gibi 30 kadar insan da her an infaz edilebilecek durumda bulunmakta.

Mayıs'ta Rusya Federasyonu, İşkencenin, İnsanlıkdışı veya Alçaltıcı Cezanın Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi'ni onaylıyor.

Yehova Şahitleri'nden bay Guschin askerlik yapmayı dini inançlarına aykırı olduğu gerekçesi ile reddediyor. Kursk Bölge Mahkemesi Yehova Şahitliği'nin bir dini inanç değil "sekt" olduğu gerekçesiyle alternatif hizmet talebini yersiz buluyor. Ancak tüm bunların temelinde, asıl olarak, askerliğe alternatif hizmeti düzenleyen yasanın henüz çıkmaması yatıyor.

Ekim ayında Çeçenya'da çalışan üç Birleşik Krallık ve bir Yeni Zelanda vatandaşı Grozni'de kaçırılıyor; cesetlerine aralık ayında rastlanıyor. Ocakta kaçırılan Fransız yardım görevlisi Vincent Cochetel aralıkta serbest bırakılıyor.

¹³ Af Örgütü'nün 1999 raporu için, diğerlerinden farklı olarak örgütün basılı yayınlarından değil, internetteki www.amnesty.org adresinden faydalanılmıştır.

B. Slovakya

97 tarihli rapora göre¹⁴, Nisan 96'da Bratislava Bölge Askeri Mahkemesi, Erik Kratmüller'i yasal süresi içinde askere gitmek için başvurmadığı için askerlikten kaçmaktan 18 ay hapse mahkum ediyor. Sivil Servisler Yasası'na göre askerlik yapmayı tercih etmeyenler yükümlülüklerinin doğumundan itibaren 30 gün içinde bildirimde bulunmak zorundalar. Martin Badin adlı bir diğer askerlik karşıtı kişi de aynı gerekçeyle 12 aya mahkum oluyor. Yıl sonunda en az üç kişinin daha aynı suçlamayla soruşturması sürüyordu.

Af Örgütü, Meclis'ten, düşünce ve örgütlenme özgürlüğünü ihlal eden bazı hükümler içeren yeni ceza yasası taslağının reddini istiyor. Ayrıca uluslararası standartlara uygun biçimde Sivil Servisler Yasası'ndaki süre sınırının kaldırılmasını öneriyor. Buna bağlı olarak ta Erik Kratmüller ve Martin Badin'in serbest bırakılmalarını talep ediyor.

98 tarihli rapora göre¹⁵, 17 Nisan'da hükümet, Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi'nin ziyaretine ve raporunu kamuya açıklamasına izin veriyor. Komite, raporunda, polis merkezlerinde kötü muamelelerin varlığını tespit ediyor. Ayrıca Komite'nin bulgularına göre, gözaltında bulunan kişilerin avukat ve doktordan faydalanma imkanları yok. Hükümet, Komite'nin bulgularını kabul ediyor ve tavsiyelerini uygulamaya koyacağını belirtiyor.

Temmuz 97'de de BM İşkencenin Önlenmesi Komitesi, Slovakya'nın, BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmediğini belirten bir rapor açıklıyor. Rapora göre, eski totaliter düzenlemeler henüz tam olarak yürürlükten kaldırılmamış; demokratik kurumların gelişimini ve Sözleşmenin uygulanmasını kolaylaştırıcı adımlar henüz atılmamıştır. Komite, insan haklarının tam korunması ve geliştirilmesine karşı duran sosyal ve siyasal tutumu da not etmiştir. Komite ayrıca, Slovakya Anayasası'ndaki, başta askerliğe alternatif hizmet düzenlemesi olmak üzere, temel hakların korunmasına yönelik hareketsizliği de saptamıştır.

¹⁴ "Am. Int. Rep. 97", s. 282-283.

¹⁵ "Am. Int. Rep. 98", s. 303-304.

Şubat 97'de Martin Bednar, askerlik hizmetini yerine getirmeyi reddettiği için mahkum oluyor. Eylül'de bir yıllık mahkumiyetinin yarısını geçirdikten sonra şartlı tahliye oluyor. Mayıs 97'de de Erik Kratmüller ve Martin Badin salıveriliyorlar. Ancak halihazırda dört kişi, askerlik hizmetini yapmayacağını Sivil Servisler Yasası'nda öngörülen 30 günlük sürede bildirmediği için soruşturuluyor.

99 tarihli raporun da ağırlıklı konusu gözaltına alınan veya tutuklanan kişilere polisçe kötü muamelede bulunuluyor olması.

Mart ayında bir gösteride çıkan olayda polis göstericilerden birinin kollarını burkup duvara dayıyor ve yaklaşık 20 dakika öylece tutuyor. İçişleri Bakanlığı soruşturma sonucunda göstericinin polise saldırdığını belirtiyor. Ancak göstericinin, maruz kaldığı muamele sonucu fiziksel zarara uğradığını kanıtlayan tıbbi rapora rağmen, kötü muamele gördüğüne dair herhangi bir nota yer vermiyor.

Eylülde Slovakya, [BM] Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin ölüm cezasının kaldırılmasına dair ikinci seçimlik protokolünü imzalıyor.

C. Hırvatistan

97 tarihli rapora göre¹⁶, Nisan 96'da, eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliğini düzenleyen yasal düzenlemeler yapılıyor. Mayıs ve Eylül'de, Hırvatistan'a karşı silahlı çatışmaya karışanlar için af yasaları çıkıyor. Bu yasalardan birincisi doğu Slovenyalılar'ın isteği üzerine, ikincisi de BM'in baskısı ile çıkarılıyor. Af yasaları sonrası 100 kadar kişi serbest bırakılıyor fakat, af yasaları kapsamında olmayan savaş suçlarından dolayı tekrar tutuklanıyorlar.

Kasım 96'da Hırvatistan'ın, daha önce yaptığı ve reddedilen iki başvurusundan sonra, Avrupa Konseyi'ne üyeliği kabul ediliyor. Bunun üzerine Hırvatistan, AIHS'ne, Sözleşmeye ek 6 nolu protokolle birlikte, ve Avrupa İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi'ne taraf oluyor.

¹⁶ "Am. Int. Rep. 98", s. 130-132.

Hırvatistan makamları, hem siviller hem de askerler tarafından yapılan saldırılardan Hırvatistanlı Sırpı korumada yetersiz kalıyorlar. Bildirildiğine göre, Bosnalı Hırvat askerler tarafından iki yetişkin Sırp öldürülmüş, bir çok kişi de yaralanmış. Bu tip olaylar sonrası, sorumlu kişiler hakkında yapılan soruşturmalar ise çok etkisiz oluyor. Yetkili makamlar, 1995 yılında Karajina'daki Sırpı karşı yapılan ihlallerin sorumlularını bulmak için çok küçük bazı adımlar atmışlar. Oysa hükümet, BM Güvenlik Konseyi'nin 1995 tarihli 1019 sayılı kararı uyarınca Karajina'daki Sırp nüfusu koruduğuna dair fazlaca sayıda soruşturmanın ve açılmış davanın varlığını bildirmekte. Bu davaların birinde, 16 Hırvatistanlı Sırpı öldürmekten yargılanan 8 Hırvat askeri beraat etmişti.

İnsan hakları ve insancıl örgütlerin mensupları ve gazeteciler sürekli ihlallere maruz kalmalarına rağmen yeterli koruma görememekte. Örneğin, İnsan Hakları için Helsinki Komitesi başkanı Ivan Z. Cicak'ın yazlık evi ailesiyle birlikte evde bulunduğu bir sırada bombalı saldırıya uğruyor ama yıl sonuna kadar olay adliyeye intikal etmemiş durumda idi.

Askerler ve askeri polisler, sivilleri, mevcut ya da eski askerlerin veya askeri makamları temsil eden diğer grupların şiddet eylemlerinden korumada başarısız oluyorlar. Ayrıca polis tarafından da kötü muamele yapılan vak'aların varlığı bildiriliyor.

Kayıp kimselerin bulunmasına ilişkin bazı ilerlemeler olmasına karşın, yıl sonunda halen 5000 kayıp kişinin varlığı biliniyor.

Güvenlik korkusu ve Hırvat makamlarınca konulan bir çok engeller nedeniyle çok az Sırp mülteci Hırvatistan'a ve çok daha azı da evlerine dönebilmiş durumdadır. Rakamların çeşitliliğine karşın 1995'te Karajina'dan kaçan 200.000 Hırvatistanlı Sırp mülteci den yıl boyunca 10.000 ya da 15.000 kadarı Hırvatistan'a dönmüş durumda.

Yıl boyunca, Bosnalı Müslüman mülteciler de Bosna Hersek'e Hırvat polisinin kötü muamelelerine maruz kalarak zorla gönderiliyor.

98 tarihli rapora göre¹⁷, Nisan 97'de doğu Slovenya için BM Geçici

¹⁷ "Am. Int. Rep. 98", s. 145-147.

Yönetimi ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin Hırvat makamlarına yaptığı baskılar sonucu Karajina'da yerlerinden edilenlerin geri dönüşünü sağlayan resmi prosedür üzerinde anlaşıldı. Ancak varılan anlaşmada Karajina'ya dönenlerin güvenliğinin nasıl sağlanacağına dair bir düzenleme yoktu ve geri dönenlere şiddetli saldırılar oldu.

Haziran'da Hırvatistanlı Sırların insan haklarını gözetmek gerekçesiyle AGİT'in görev süresi 98 sonuna kadar uzatıldı.

Hırvat makamları eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliğinde yetersiz kalıyorlar. Öyle ki, 1991 yılında Vukovar'da 260 kişinin ölümünden sorumlu Hırvatistanlı Sırp Slavko Dokmanovic, BM Yönetimi'nin çabaları sonucu yakalanıp mahkemeye gönderilebiliyor.

Kasım 96'da Hırvatistan'ın Avrupa Konseyi'ne kabulüyle imzalanan AİHS, Kasım 97'de onaylanıyor.

Raporlara göre insan hakları savunucuları, gazeteciler, azınlıklar polisin kötü muamelesiyle karşı karşıya kalıyorlar. Hırvatistan Helsinki Komitesi'nin doğu Slovenya temsilcisi Vjekoslav Magas, nisan-da, polisin saldırısına uğruyor; dövülüp yumruklanıyor ve kaçırmaya çalıştığı sırada da polis tarafından taşlanıyor.

Karajina'da süren ihlaller nedeniyle herhangi bir soruşturma yapılmıyor.

Bir başka ihlal de, uluslararası sözleşmelere aykırı biçimde, çoğu ortadoğulu 15 kişinin Zagreb yakınlarındaki yabancılar şubesinde gözaltına alınması. Bunlardan üçü 12 ay tutuluyor, diğerleri de yıl sonunda henüz salıverilmemişti.

Hırvatistan ayrıca 97'de, ölüm cezasının kaldırılmasını düzenleyen, AİHS'ne ek 6 nolu protokole taraf oluyor.

99 tarihli rapora göre binlerce Hırvatistanlı Sırp sürgünde kalmaya devam ediyor. Bir çoğu evlerine dönmek isterken idari engellerle karşılaşıyorlar ve döndüklerinde de güvende olamayacaklarından korkuyorlar. Hırvatistanlı Sırlara ait onlarca ev siyasi nedenlerle tahrip edilmiş durumda. Uluslararası gözlemciler, raporlarında etnik şiddetin varlığına dikkat çekmekte.

Eylülde Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi, Hırvatistan'a ziyarette bulunuyor. Kasımda da BM İşkencenin Önlenmesi Komitesi ikinci periyodik raporunu yayınlıyor ve Af Örgütü raporlarında yer alan işkence ve kötü muamele vak'alarını tespit ediyor.

Hırvatistan için 99 raporundan çıkan bir diğer sorun da gazetecilere yönelik ceza koğuşurmalarının fazlalığı. Bu durum düşünce özgürlüğüne müdahale olarak değerlendirilmektedir.

Siyasi tutukluların yargılandığı davalar çoğunlukla uluslararası standartlardan yoksun ve adil olmayan bir şekilde yürütülmekte. Yine bazı siyasi tutukluların tutukluluk halleri de yasal dayanaktan yoksun durumda.

İnsan hakları ihlallerini soruşturmada ve mağdurlara koruyucu bir mekanizma sağlamada yetkili makamlar etkisiz kalmakta.

D. Bosna Hersek

97 tarihli rapora göre¹⁸, Dayton anlaşmasının imzalanmasıyla çatışmalar son buluyor. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği raporlarına göre 250.000 mülteci, 96 yılında geri dönmüş durumda. Bosnalı makamların, eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi ile özellikle Hırvatistan ile karşılaştırıldığında daha fazla işbirliği içinde olduklarını söylemek mümkün. Örneğin, Bosna makamları tarafından yakalanan Bosnalı Hırvat ve Bosna'daki eski sırp silahlı güçlerinden Drazen Erdemovic, UCMahkemesi'nde Haziran 95'de Srebrenica'da yakalanan 1200 Bosnalı Müslümanı öldürmekten dolayı 10 yıl hapse mahkum oluyor.

Farklı etnik gruplara mensup bir çok kişi diğer grubun kontrolünde bulunan yerlerde sorgulamasız ve yargılamasız tutuklanabiliyor. Gözaltına alınanların bazıları da işkence ve kötü muameleye maruz kalabiliyorlar. Zvornik yakınlarında gözaltına alınan 7 Bosnalı Müslüman itirafta bulunmaları için ciddi işkenceye tabi tutuluyorlar. Yine Ağustos'ta, Bosnalı bir Müslüman, Hasan Kovacevic, Banja Lu-

¹⁸ "Am. Int. Rep. 97", s. 92-95.

ka'da bir polis karakolunda ölüyor. Otopsisinden, kaburga kemiklerinin gözaltında olduğu dönemde kırıldığı anlaşılmıştır.

Yerlerinden edilen insanlar, özellikle Müslümanlar, Bosnalı Hırvatların kontrolündeki bölgelerdeki evlerine dönmek veya evlerini ziyaret etmek istediklerinde ölümle sonuçlanabilen saldırılara uğramaktalar. Eylül'de, 100 kadar Müslüman, polisin onlara ve konutlarına yönelik saldırılardan onları koruyamadığı gerekçesi ile, BM tarafından, Banja Luka'daki evlerinden boşaltılmıştır.

Yine, Bosnalı Hırvatların kontrolündeki batı Mostar'da, Müslümanların ve Sırpların evlerinden boşaltılarak, Mostar'ın Müslüman kontrolündeki doğu bölgesine sığınmak zorunda bırakıldığı bildiriliyor.

Srebrenica'dan bildirildiği üzere 6000 civarında kayıp kişi bulunuyor ve bunların öldürüldüğünden korkuluyor.

Ayrıca Bosna Hersek'in AIHS'ne ek 6 nolu protokolü uygulama sözüne rağmen mahkemelerde ölüm cezasına hükmediliyor.

98 tarihli rapora göre¹⁹, uluslararası baskılar sonucu bir çok kişi yakalanıp Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne gönderiliyor ama, Federasyon'un özellikle Bosnalı Hırvatların hakimiyetinde olan bölgeleri Mahkeme ile işbirliğini reddediyor.

Yaklaşık 1,4 milyon kişi, bürokratik engeller nedeniyle evlerine dönememedikleri için mülteci statüsündeler. Dönüşlerini engellemek için mültecilere ve evlerine saldırılarda bulunuluyor. Azınlıklara yönelik saldırılar günlük haberler arasında yer alıyor.

Raporda, İslami şarkı söylediği için bir aylık hapis cezası alan mahkum, düşünce suçlusu kategorisinde değerlendiriliyor.

Mahkemelerde yargılanan bir çok savaş suçlusu, adil yargılanmıyor. Örneğin, lehinde olan tanıkları istemesine rağmen mahkemeye getiremeyen bir sanık, silahların eşitliği ilkesinden yararlandırılmamış durumda bulunuyor.

99 yılında da, Bosna-Hersek Federasyonu sınırlarında insan hakları ihlallerinin durumunu gözlemek için Birleşmiş Milletler Polis Gücü

¹⁹ "Am. Int. Rep. 98", s. 105-109.

ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na bağlı güçler görevlerini sürdürüyorlar.

Yine önceki yıllarda olduğu gibi savaş suçlusu olarak bir çok kişi Uluslararası Ceza Mahkemesi önünde yargılanıp mahkum ediliyor. Bunlardan 1997'de 10 yıla mahkum edilmiş olan Drazen Erdemovic'in cezası başvurusu üzerine beş yıla düşürülüyor.

Azınlıkların evlerine dönüşü ve yerleşmelerine karşı idari engeller 99 yılı içerisinde de devam ediyor. Yine güvenlik güçleri, evlerine dönen kişilere diğer yerleşik insanlar tarafından yapılan saldırıları önlemekte etkisiz kalıyor.

Kasım ayında yeni ceza yasasının yürürlüğe girmesi ile ölüm cezasının kaldırılışı bir iç hukuk metnine işlenmiş ve böylece etkin bir hukuki güvence sağlanmış oluyor.

AF ÖRGÜTÜ RAPORLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Af Örgütü raporlarından, ele alınan ülke örneklerinde, insan haklarına ilişkin mevzuat ile uygulama arasında büyük farklar olduğu görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bu ülkeler anayasalarında, üç hak kuşağı içinde bulunan hakları düzenlemişlerdi. Oysa uygulamadaki durumları, anayasalarında ağırlıklı olarak birinci ve ikinci kuşak haklara, o da tümüne değil, yer veren yerleşik batı demokrasilerinden çok geridedir. Hak ve özgürlükler uygulamada etkin korunmadıkça, anayasalardaki düzenlemeler havada kalmaktadır.

Af Örgütü raporlarında yer alan ihlal iddialarından tümü AIHM önünde Mahkemenin yerleşik içtihatları çerçevesinde mahkum olacak niteliktedir. Örneğin, savaş suçlularının mahkemelerde silahların eşitliği ilkesinden yararlanamaması Strasbourg Mahkemesi önünde kolay savunulacak bir durum değildir. Mahkemenin bu konuda da yerleşik bir içtihadı vardır²⁰. Bu yüzden bu ülkeler, bir an önce insan

²⁰ Bkz. Case of Belziuk v. Poland, 25/03/1998, (45/1997/829/1035).

Case of K.D.B. v. Netherlands, 27/03/1998, (80/1997/864/1075).

Case of J.J. v. Netherlands, 27/03/1998, (9/1997/793/994).

hakları eğitimi başta olmak üzere gerekli önlemleri alarak uygulamada insan haklarının standartlarını yükseltmek zorundadırlar.

Başta Rusya olmak üzere bu ülkelerdeki insan hakları ihlalleri ile ilgili bir konuya dikkat çekmek gerekirse, o da şudur; Af Örgütü raporlarında bu ülkelerde güvensiz bir ortamın varlığı hissedilmekte, buna karşın adli mekanizmanın ihlaller karşısında hareketsiz kaldığı görülmektedir. AİHM, ilk olarak Türkiye'nin güneydoğusundan gelen davalarda bu iki olguyu birleştirdiği kararlarında, iç hukuk yollarının tüketilmesi şartını aramamıştır. Bu ülkeler de adli mekanizmalarını harekete geçirmekte pasif kalırlarsa aynı sorunla yüzyüze kalmaları kuvvetle olasıdır.

Af Örgütü raporlarında ortaya çıkan ihlallerin bir kısmı, ülkelerin AİHS'ne taraf olmalarından önceye rastlamaktadır. Ancak ihlallerin niteliğinden, bunların, Sözleşmeye taraf olma ya da başkaca bir hukuki irade beyanıyla bıçak gibi kesilmeyeceği anlaşılmaktadır. Belirtmek gerek ki AİHM, zaman bakımından yetki alanının belirlenmesinde, Sözleşmeye taraf olma tarihi öncesi ihlallerin Mahkeme önünde incelenip incelenememesi sorununu, "sürekli ihlal" kavramıyla aşmaktadır.

Avrupa Konseyi bünyesinde kurulan ve demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi konularda mühendislik çalışması yapan bağımsız uzmanlardan oluşan Venedik Komisyonu, Bosna'da insan haklarını koruma sisteminin etkin hale gelebilmesi için sistemin karmaşık olduğu ve basitleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir²¹.

Venedik Komisyonu'nun Hırvatistan'a önerisi de, Avrupa Konseyi'ne üye olarak yükümlülük altına girilen konularda Avrupa Konseyi ile işbirliği içinde bulunarak insan haklarını gerek yasal gerekse usuli yoldan korumak için bilgi edinmesi yönündedir.

Komisyon, Rus Anayasası'ndaki farklı hak kategorileri arasındaki

Case of Werner v. Austria, 24/11/1997, (138/1996/757/956).

Ayrıca bkz. GÖLCÜKLÜ, A.F./GÖZÜBÜYÜK, A.Ş.; *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan kit., Ankara 1996, s. 281-283.

²¹ Bkz. "The Work of the European Commission for Democracy through Law", (www.coe.fr/Venice).

farkı gözetmeksizin haklarla ilgili genel sınırlama maddelerinin sevk edilmiş olmasını da eleştirmektedir.

Başta anayasa mahkemeleri olmak üzere yüksek yargı yerleri ülkede hukukun yerleşmesi ve gelişimi için önemli bir misyona sahiptirler; bu sorumluluğun bilincinde olmaları gerekir. Doğu Avrupa ülkelerinin yeni anayasa mahkemeleri de, ülkelerindeki demokratik anayasal düzenin bekçisi rolünü üstlenmiş gözükülmektedirler. Rus Anayasa Mahkemesi yargıç Valery Zorkin'e göre; "Yürütme ve yasama iktidarları, Anayasa Mahkemesi'nin ve başkanının denetlemek zorunda olduğu yapılardır. Devlet başkanı ve parlamentonun yanlış adımlarına ve boşlukta bulunmalarına izin vermem. Mahkeme, *impeachment* dahil, tüm gerekli yetkilere sahiptir"²².

III. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları

Eski doğu bloku ülkelerinin Avrupa kıtasında bulunanlarının tümü AIHS'ne taraftırlar²³. Bu nedenle, Sözleşme sistemi öğrenilip kullanılmaya başlandıkça, AIHM'den bu ülkelerdeki insan hakları uygulamalarına ilişkin yargısal kararlar çıkacaktır. Şimdiye kadar (15 Mayıs 2000 tarihi itibarıyla) Polonya ile ilgili yedi, Slovakya ile ilgili de altı karar çıkmıştır. Ele alınan diğer ülkelerin belirtilen tarihe kadar AIHM'de sonuçlanan davaları olmamıştır. Aşağıda iki ülke (Polonya ve Slovakya) ile ilgili kararlardan biri ayrıntılı olarak, diğerleri de ihlal edilen hakkı ve yargılamanın sonucunu kısaca belirtecek tarzda ele alınmıştır.

²² Doğu Avrupa'nın yeni Anayasa Mahkemeleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. "The New Constitutional Courts", *Michigan Journal of International Law*, Vol. 13: 74, Summer 1992, s. 742-778.

²³ Sözleşmeye taraf ülkeler ve AIHM'de görev yapan yargıçları: M. JERZY MAKARCZYK (Polonya), M. PRANAS KURIS (Litvanya), Mme. VIERA STRAZNICKA (Slovakya), M. KAREL JUNGWIERT (Çek Cum.), M. VOLODYMYR BUTKEVYCH (Ukrayna), M. BOSTJAN ZUPANCIC (Slovenya), Mme. NINA VAJIC (Hırvatistan), Mme. MARGARITA TSATSANIKOLOUSKA (Makedonya), M. TUDOR PANTIRU (Moldova), M. ANDRAS BAKA (Macaristan), M. RAIT MARUSTE (Estonya), M. KRISTAQ TRAJA (Arnavutluk), M. EGILS LEVITS (Letonya), M. MINDIA UGREKHELIDRE (Gürcistan) ve M. ANATOLY KOVLER (Rusya).

A. Polonya

1. *Janowski kararı*²⁴: Olay; meydanda satış yapan sokak satıcılarına belediye zabıtalari orada satış yapmanın yasak olduğunu ve yakındaki pazara gitmelerini söylüyor (başvurucunun iddiasına göre emrediyor, hükümete göre rica ediyor). Başvurucu da zabıtalari uyararak tavırlarının yasal olmadığını, ekonomik özgürlükleri düzenleyen yasaları ihlal ettiklerini söylüyor. Başvurucunun saptadığına göre belediyedeki makamlardan da bu yönde bir karar çıkmamış, zabıtalari başkanın sözlü beyanına dayanarak bölgeyi satıcılardan temizlemekteler.

Bu olaydan sonra başvuru hakkında zabıtalari tahkir etmekten, Ceza Yasası'nın 236 ve 59/1 maddelerine dayanılarak dava açılıyor. Yerel mahkeme, başvuruçunun tavrını *holiganism* olarak niteleyip, hem hapis hem de para cezasına hükmediyor. Daha sonra dava, Bölge Mahkemesi'ne gidiyor ve Bölge Mahkemesi hapis cezasını bozuyor, para cezasını da indirime tabi tutarak onaylıyor. Bölge Mahkemesi'ne göre; başvuruçunun zabıtalari karşı kullandığı *cwoki* (aptal) ve *dumb* (kancık) kelimelerinin tahkir edici olduğu genel kabul görmüştür. Bay Janowski, bu sözleri sarfederken düşünce özgürlüğünün sınırlarını aşmıştır.

Janowski, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na başvuruyor. Başvurusu Komisyon tarafından kabul ediliyor. Komisyon, 7'ye karşı 8 oyla Sözleşmenin 10. maddesinin ihlal edilmiş olduğuna karar veriyor. Başvuruçucu davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne götürüyor.

Mahkemeye göre, ifade özgürlüğüne bir müdahale var ve bu müdahale de hukuken öngörülmüş (başvuruçunun Ceza Yasası'nın 236. maddesine göre mahkum olmuş olması) bir müdahale. Yine Mahkemeye göre müdahale, Sözleşmenin 10. maddesindeki meşru amaçlardan "düzensizliğin önlenmesi"ne dayanılarak yapılmıştır.

Başvuruçucuya göre yapılan müdahale, madde 10 anlamında demokratik bir toplumda gerekli bir müdahale değildir, çünkü zabıtalari tahkir amacıyla değil, eylemlerinin yasadışılığını belirtmek amacıyla

²⁴

Case of Janowski v. Poland, 21/01/1999, (Application no. 25716/94).

hareket edilmiştir. Zabıtalara yasadışı hareket ettiklerinden eleştiriye karşı tahammülsüz olmaktadır.

Mahkemeye göre başvurucunun sözleri, kamuyu ilgilendiren bir konuda açık tartışma yaratmaktan, basın özgürlüğünü kullanmaktan ziyade kişisel bir tavidir. Bu yüzden başvurucunun iddia ettiği gibi mahkumiyeti, sansür ya da eleştiri cesaretini kırıcı değildir.

Özetle Mahkeme, ulusal makamların takdir yetkisini aşarak hareket etmediklerini, öngörülen meşru amacı gerçekleştirecek ölçüde davrandıklarını not etmiştir. Mahkeme 5'e karşı 12 oyla 10. maddenin ihlal edilmediğine karar vermiştir.

2. *Musial kararı*²⁵: AIHM, başvurucu bay Musial'ın tutukluluk halinin hızlı bir şekilde bir mahkeme tarafından hukuka uygunluğunun denetlenememesini, AIHS m. 5/4'teki gözaltı ya da tutukluluk halinde yargıç karşısına çıkma ve tutukluluğu hukuka aykırı ise salıverilme hakkına aykırılık olarak değerlendirdi.

3. *Baranowski kararı*²⁶: Tutukluluk halinin yetkili makamlar önüne çıkarılma amacıyla olmamış olup, yetkili mahkeme önüne çıkarılma kuralı da yerine getirilmemiş olduğu için, AIHS m. 5/1-c ve 5/3-e'ye; yaklaşık altı ay tutukluluğu yargıç karşısına çıkmadan geçirildiği için de m. 5/4'e aykırılık tespiti.

4. *Humen kararı*²⁷: Bu davada Mahkeme, olayın karmaşıklığına karşın yerel mahkemenin yargılama süresince boşa vakit geçirmemiş olduğunu göz önünde bulundurarak AIHS m. 6/1'e (bağımsız ve tarafsız bir mahkemede alenen makul sürede yargılanma hakkı) aykırılık bulmuyor.

5. *Gladkowski kararı*²⁸: Başvurucunun ölümü üzerine Mahkeme tarafından dava incelenme gereği görülmeyle düşüyor.

²⁵ Case of Musial v. Poland, 25/03/1999, (Application no. 24557/94).

²⁶ Case of Baranowski v. Poland, 28/03/2000, (Application no. 28358/95).

²⁷ Case of Humen v. Poland, 15/10/1999, (Application no. 26614/95).

²⁸ Case of Gladkowski v. Poland, 14/03/2000, (Application no. 29697/96).

6. *Witold Litwa kararı*²⁹: AİHM, başvuru Bay Witold Litwa'nın içkili olmasının, ama oluşu da dikkate alınarak, AİHS m. 5/1'deki özgürlüğünden yoksun bırakılma halinin istisnalarından (e) bendindeki, alkol bağımlısı kimse kapsamına girmediğini belirtip, tutukluluğunun kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkını ihlal ettiği kararına vardı.

7. *Dewicka kararı*³⁰: Makul sürede bitmeyen dava nedeniyle AİHS m. 6/1'e aykırılık.

B. Slovakya

1. *Kadubec kararı*³¹: 30 Ekim 1993'te bay Kadubec polisin uyarılarına rağmen gürültü yapmaktan dolayı 1990 tarihli Hafif Suçlar Yasası'nın 47/1(a) ve (c) maddelerine göre Piestany Yerel Ofisi tarafından 1000 Slovak kronu ödemeye mahkum ediliyor.

Kadubec, Trnava Bölge Ofisi'ne temyizde bulunuyor. Trnava Bölge Ofisi de yerel ofisin kararını onaylıyor.

Daha sonra Kadubec Anayasa Mahkemesi'ne başvuruyor. Anayasa Mahkemesi, kendisine, avukat tutmak için 21 günlük süre veriyor. Başvurucu, Barolar Birliği Başkanlığı'na başvuruyor ama tanınan süre içinde avukat bulamıyor. Anayasa Mahkemesi de Anayasa Mahkemesi Yasası'na göre gerekli olmasına karşın avukat bulamadığı için başvuruyu reddediyor.

Belirtmek gerek ki, yerel ve bölge ofisleri, 1990 tarihli Yerel Yönetimler Yasası'na göre kurulmuş ve Hükümetin kontrolü altında çalışıyorlar. Yerel ofislerin başında bulunanlar ve çalışanları, bölge ofisi tarafından; bölge ofisi görevlileri de İçişleri Bakanı'nın önerisi üzerine Hükümet tarafından atanıyorlar.

Başvurucu, davasının, hukuken öngörülmüş bağımsız ve tarafsız bir mahkemece incelenmediğinden Sözleşmenin 6/1,3 ve 13. maddelerine

²⁹ Case of Witold Litwa v. Poland, 4/04/2000, (Application no. 26629/95).

³⁰ Case of Dewicka v. Poland, 4/04/2000, (Application no. 38670/97).

³¹ Case of Kadubec v. Slovakia, 2/02/1998, (5/1998/908/1120).

rine aykırılık iddiası ile Komisyon'a başvuruyor. Komisyon başvuruyu kabuledilebilir buluyor ve esasa ilişkin raporunda madde 6/1'in ihlal edildiğini saptıyor.

Mahkemeye göre bağımsız ve tarafsız bir mahkemede yargılama, adil yargılanmanın önemli bir unsurudur ve demokratik bir toplumda seçkin bir yere sahiptir. Yargılamayı yapan mahkemenin "bağımsız" olup olmadığını belirlemek için üyelerinin atanma usulüne, görev sürelerine, dıştan gelen baskılardan korunabilmeleri için sağlanan koruma sistemine bakmak gerekir.

Mahkemeye göre Piestany Yerel Ofisi ve Trnava Bölge Ofisi, Hükümetin kontrolündeki yerel birimlerdir. Bu ofislerde çalışanlar, idari denetime tabi olmakta ve memur statüsünde değerlendirilerek İş Yasası'na göre aylık almaktadırlar. Çalışanların atanma usulü, dışarıdan gelen baskılara karşı herhangi bir koruma mekanizmasının olmamasıyla birleştirildiğinde bu organların bağımsız yargılama organları olmadıkları anlaşılmaktadır.

Hafif suçlar için bile olsa, yargılama ve ceza verme yetkisinin idari makamlarda olması Sözleşme sistemiyle bağdaşmamaktadır. Mahkeme, oybirliğiyle, Kadubec'in bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.

2. *Lauko kararı*³²: Bu dava da Kadubec davasıyla aynı içeriğe sahiptir. Lauko da Kadubec gibi, Dubrica ve Vahom Yerel Ofisleri ve Povazska Bystrica Bölge Ofisince mahkum edilmişti. Mahkeme aynı şekilde anılan ofislerin idari makamlar olup, Sözleşmenin öngördüğü haklar ve özgürlükler sistemiyle bağdaşmadıklarına ve bu yüzden bu makamlar tarafından mahkum edilen Lauko'nun bağımsız ve tarafsız bir mahkemede yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.

3. *J. K. kararı*³³: J. K. da tıpkı Kadubec ve Lauko gibi (Zilina) yerel ve bölgesel ofisler(i) tarafından yargılanıp para cezasına mahkum edilmişti. Slovak Anayasa Mahkemesi de, 15/10/1998 tarihli kara-

³² Case of Lauko v. Slovakia, 2/02/1998, (4/1998/907/1119).

³³ Case of J. K. v. Slovakia, 21/03/2000, (Application no. 29021/95).

rıyla, başvurucunun anılan yerlerde yargılanmasının hukuki gerekeci olan 372/1990 nolu "Hafif Suçlar Yasası"nın 83. maddesinin birinci fıkrasını, AIHM'nin yukarıda anılan Kadubec ve Lauko kararları sonrası, AIHS m. 6/1'e ve dolayısıyla da Slovak Anayasasına aykırı buldu. Bunun üzerine Slovak Hükümeti, bu benzer durumda dostça çözüme gitmek zorunda kalmıştır.

4. *Bohunicky kararı*³⁴: Başvurucu Bay Jozef Bohunicky'nin, ulusal makamlar önündeki muhakemesinin uzunluğu ve etkili bir sonuç alamaması üzerine AIHM'ne, AIHS m. 6/1'e aykırılık iddiasıyla, yaptığı başvuruyu Slovak Hükümeti kabul ediyor ve dava dostça çözüm ile sonlandırılıyor.

5. *Matter kararı*³⁵: Makul süreyi aşan yargılama iddiası: başvurucunun haklarını ve sağlığını korumak amacıyla yapılan ve bu amacı aşmayan zorunlu sağlık muayenesi Mahkeme tarafından, AIHS m. 8'e (özel ve aile yaşamına saygı) aykırılık olarak görülmemiştir.

6. *I. S. kararı*³⁶: Mahkeme bu davada, Hükümetin iç hukuk yollarının tüketilmediği itirazını reddedip, başvurucunun avukatının tutumu ve olayın karmaşıklığının 7 yılı aşkın yargılama süresini haklaştıramayacağını belirterek Slovak Hükümeti'ni AIHS m. 6/1'e aykırı davranmaktan mahkum etmiştir.

AIHM KARARLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Gerek düşünce özgürlüğü gerekse adil yargılanma hakkına ilişkin görülen davalar, AIHM'nin günlük sıradan işleri arasındadır ve Mahkemenin bu konularda, çok sayıda içtihadi kararı vardır. Sözleşmenin 11 nolu protokol sonrası yeni 46. maddesine göre, Mahkemenin kararları bağlayıcıdır. Hükmün dar olmayan yorumundan, devletlerin önceki içtihatlarından habersiz olduklarına dair mazeretlerinin kabul edilmeyeceği anlaşılmaktadır. Slovakya açısından yukarıda anılan J. K. kararında görüldüğü üzere, Slovakya'ya ilişkin önceki

³⁴ Case of Bohunicky v. Slovakia, 13/09/1999, (Application no. 36570/97).

³⁵ Case of Matter v. Slovakia, 5/07/1999, (Application no. 31534/96).

³⁶ Case of I. S. v. Slovakia, 4/04/2000, (Application no. 25006/94).

kararlar yetkili makamlar önünde erken yankı bulabilmiştir.

Dostane çözüm, AİHM önünde görülen davaların dosyasını kapatma yöntemidir. Böylece ilgili devlet, mahkum olmamış ve insan hakları siciline bir eksi daha atılmamış olur. Zaten yargılama sonucundaki mahkumiyet halinde de hükmedilecek olan tazminattan başkaca şey değildir. Bunun üzerine Bakanlar Komitesi, kararın yerine getirilip getirilmediğini denetleyecektir. Dostane çözüm ile de bu çıkarımları elde etmek mümkündür. Slovakya Hükümeti bunun farkına varmış olacak ki, J. K. kararının yanısıra, Bohunicky kararında da bu yöneme başvurarak mahkumiyetten kurtulmuştur.

Bir önceki bölümde Af Örgütü raporlarında anılan insan hakları ihlalleri bu bölümdeki AİHM kararlarında anılanlardan çok daha ağırdır ve bölgeye özgü sorunlardan kaynaklanan kendine özgü nitelikler taşımaktadır. Bu durumda, AİHM yargıçlarını, farklı kültürel ortamlardan gelen davalardaki farklı ihlal şekillerine, Sözleşme sistemini uydurma görevi beklemektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada ele alınan ülkelerde ve onlarla aynı konumda bulunan diğer ülkelerde, yasal mevzuat ve uygulamada, tüm olumsuzluklara rağmen, demokrasi ve insan haklarını geliştirme yönünde genel bir isteklilik olduğu göze çarpmaktadır. Bir başka deyişle tercih “hukukun üstünlüğü”, “insan haklarının tam korunması” ve “demokrasi” yönünde yapılmıştır. İhlaller ağırlıklı olarak tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, yeni sistemin unsurlarının tam olarak anlaşılmasından ve buna bağlı olarak ta uygulamaya geçirilememesinden kaynaklanmaktadır. Bu algılama gücü salt hukuki düşünce tarzının eksikliğine de bağlanamaz. Etrafında onu kucaklayan sosyal, kültürel, ekonomik bir geri kalmışlık vardır. Genel olarak, demokrasiye, kişi başına düşen yıllık geliri 7-8000 Amerikan dolarının üzerinde olan ülkelerde rastlanmaktadır. Bu yüzden ekonomik gelişmişliği aynı durumdaki diğerlerine göre ileri düzeyde olan Slovenya gibi ülkelerde, demokrasi ve insan hakları kültürünün gelişimi ve buna bağlı olarak ta değerler sisteminin korunması daha kolay ola-

caktır. Ancak ekonomik geri kalmışlık ta hiç bir zaman mazeret olarak algılanamaz. Ekonomik bunalımlara rağmen demokratik kurumları ayakta tutmayı başaran 1960'lar Kolombiya ve Venezuelası tipik örnek olarak gösterilmektedir³⁷.

Yeni demokratik anayasal sistemlerin toplum kesimlerinde yerleşiklik kazanmasında, anayasaların oluşturulma şekillerinin de önemi büyüktür. Bir çoğu kopuş anayasası niteliğindeki bu anayasalar, Avrupa'nın demokratik kurumlarının etkisi altında kalmışlardır. Bosna Hersek Anayasası bunun en uç örneğidir. Bu nedenledir ki, anayasa mühendisliği açısından birbirlerine benzemektedirler. Dış etki arttıkça anayasal sistemin işleme de o derece zorlaşmaktadır. Bosna Hersek'te, Dayton Anlaşması sonrası oluşan yönetim karmaşasının insan hakları alanına yansıyan olumsuz etkileri yukarıda ele alındı. Oysa Polonya gibi demokratik geçişi, muhalefetle yapılan görüşmeler sonucu oluşturulan "sözleşme anayasa"yla gerçekleştiren ülkelerde, demokratik değerleri ve insan haklarını koruma mekanizmaları daha işlevsel olacaktır³⁸.

İnsan haklarının ve demokrasinin korunmasında sivil topluma da büyük görevler düşmektedir. İnsan hakları savunucusu sivil toplum örgütleri, tüm baskılara rağmen, dünya çapında gerçekleştirdikleri cesaretli eylemlerini bu ülkelerde de gerçekleştirmeye devam ettikçe, hak ihlalleri azalmaya doğru, koruma sistemi de gelişmeye doğru gidecektir. Rusya'nın ölüm cezasını kaldırmak için kendisine üç yıllık bir zaman dilimi tanımasına rağmen, bir yıl içinde AIHS'ne ek 6 no.lu protokolü imzalamak zorunda kalmasında, sivil toplum örgütlerinin ve kamuoyu baskısının önemli bir rolü vardır.

Huntington'un demokrasi dalgalarının herbirini bir ters dalganın izlemesi, ele aldığımız ülkelerdeki demokratikleşmelere de ihtiyatlı bir iyimserlikle yaklaşmamız gerektiği şeklinde yorumlanmaktadır³⁹. Ancak henüz, yeni demokrasiler içinde bir ters dalga olmamış-

³⁷ HUNTINGTON, S.P.; *Üçüncü Dalga*, (çev. Ergun Özbudun), Yetkin yay., Ankara 1996, s. 251-252.

³⁸ Polonya'nın anayasa yapım süreci için bkz. ÖZBUDUN, E.; *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi yay., Ankara 1993, s. 100 vd.

³⁹ ÖZBUDUN, "Demokrasiye...", s. 10.

tır. Sonuçta yapılan öngörülerin tümü zaman içinde yerini gerçekleştirmiş olgular üzerinde yapılacak değerlendirmelere bırakacaktır.

Son olarak eklemek gerek ki, bu çalışmada, giriş bölümünde de belirtildiği gibi, insan hakları ihlalleri, ağırlıklı olarak AIHS sistemi çerçevesinde ele alınmış olsa da, ele alınan ülkelerin BM ve Avrupa Konseyi bünyesinde yapılandırılan insan hakları sözleşmelerinden doğan başkaca sorumlulukları da vardır. Komite ya da Komisyon adı altında faaliyet gösteren insan hakları organlarının yargısal olmayan raporları, insan haklarını koruyan mekanizmanın bütünselliği ilkesi gereği, AIHM önünde dikkate alınmaktadır. Bu durum, Komitelerin kamuya duyurularının ve raporlarında yer alan bulguların hiç te hafife alınamayacağını göstermektedir.